

سناریوهای آینده جریان بیداری اسلامی در تونس

پیمان جلیلی^۱، محمدرضا حسینی^۲، مهدی حاجی سیاری^۳

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۱۰/۰۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۵/۰۲

چکیده

با توجه به اهمیت و جایگاه اثرگذار کشور تونس در شکل‌دهی به افکار عمومی جهان عرب و الهام بخشی به جنبش‌های اسلامی، بررسی تحولات سیاسی - اجتماعی و جریان بیداری اسلامی در این کشور می‌تواند گروه‌های اسلام‌گرا و سیاست‌گذاران جمهوری اسلامی ایران را در پیشبرد اهداف انقلاب اسلامی و بسترسازی راهبردی برای احیای تمدن نوین اسلامی و تشکیل امت واحد، مدد رساند. بر این اساس، پژوهش حاضر می‌کوشد با ترکیبی از روش‌های مصاحبه عمیق، تحلیل مضمون و سناریونویسی به مساله اصلی پژوهش که ترسیم سناریوهای آینده این جریان و ارائه توصیه‌های راهبردی برای تداوم آن در کشور تونس است، پاسخ دهد. از این رو با استفاده از مبانی نظری مکتوب در حوزه بیداری اسلامی و همچنین بهره‌گیری از نظر نخبگان، کارشناسان و افراد کلیدی دارای تجربه حضور در کشور تونس و مسلط به تحولات سیاسی آن کشور، به تعیین عوامل و پیشران‌های مهم و عدم قطعیت‌های کلیدی این حوزه پرداخته و با طی گام‌هایی مشخص و علمی به نگارش سناریوهای آینده جریان بیداری اسلامی و ترسیم چشم‌انداز آن اقدام و توصیه‌هایی راهبردی را به مسئولان راهبردی نظام، در خصوص مدیریت و جهت‌دهی به این مهم، ارائه شد. عدم قطعیت‌های اصلی عبارتند از: ۱. گرایش مردم به اسلام؛ ۲. حمایت‌های غرب و متحدان از گروه‌های سلفی - تکفیری؛ ۳ سناریوی؛ نوزایی اسلامی، شکست خیزش و پیشروی دشوار احصا شد که ترکیبی از سناریوهای مطلوب و نامطلوب بودند.

کلیدواژه‌ها: آینده‌پژوهی، بیداری اسلامی، سناریونویسی، تونس، توصیه‌های راهبردی.

۱. عضو هیئت علمی دانشگاه صدا و سیما

۲. عضو هیئت علمی دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی

۳. دانشجوی دکتری آینده‌پژوهی دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، نویسنده مسئول:

مقدمه

بیداری اسلامی پدیده‌ای است که در بستری تاریخی نه چندان دور در کشورهای اسلامی تحقق و جریان یافته است. در ایجاد و تقویت این جریان، اندیشه و آرای متفکرانی چون رشید رضا، سیدحسن البنا، سیدجمال الدین اسدآبادی و کمی بعدتر حضرت امام خمینی (رحمه‌الله‌علیه)، بسیار موثر بوده است. پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۹۷۹ میلادی نقطه عطفی در فراز و نشیب این جریان بود.

کشور تونس در طول تاریخ معاصر جهان عرب از اهمیت خاص و همواره از کشورهای پیشگام بوده است. بنابراین، این موضوع که تحولات عربی در سال ۲۰۱۱ از تونس آغاز شده، اتفاقی نیست. مردم تونس و به‌ویژه رهبر اسلام‌گرای النهضه، راشد الغنوشی تاثیر بسیاری از حضرت امام خمینی (رحمه‌الله‌علیه) پذیرفته و معتقد است: «تاثیرگذاری انقلاب اسلامی باعث ارائه مفهومی مترقی از اسلام و دینداری به توده مردم شد» (غنوشی، ۱۳۷۰: ۴۷). پس از فرار بن‌علی دیکتاتور تونس، راشد الغنوشی با تیزی بی‌پایان و بهره‌گیری از تجربه ناموفق مرسی در مصر، تلاش بر حضور فعال در ارکان حکومت داشته و توانسته است تا حدودی فضای گفتگو و تعامل با سایر گروه‌ها و احزاب را فراهم کند که ادامه این سیاست می‌تواند به تداوم جریان بیداری اسلامی کمک نماید. هر چند اخیراً (به ظاهر)، به جدایی دین از سیاست تاکید کرده است (مصاحبه با امیر عبداللهیان، ۱۳۹۶/۰۵/۲۲).

از آنجا که هدف اصلی پژوهش حاضر تدوین سناریوها برای تداوم بیداری اسلامی در تونس است، بررسی‌ها حاکی از آن است که مطالعه‌ای خاص به‌منظور ارائه سناریو در این حوزه صورت نگرفته است. از این‌رو، این پژوهش در پی آن است تا با توجه به نقش موثری که تونس می‌تواند در آینده تمدن‌سازی نوین اسلامی در منطقه شمال آفریقا و در مجاورت با اروپا ایفا کند، آسیب‌شناسی این جریان، نقش بازیگران مختلف، ظرفیت‌ها و قابلیت‌ها، عوامل کلیدی، پیشران‌ها و عدم قطعیت‌های مهم تحولات آینده انجام و سناریوهای پیشنهادی و توصیه‌های راهبردی برای آینده جریان بیداری اسلامی در تونس در چشم‌انداز ۱۰ سال آینده (۲۰۲۷-۲۰۱۸) ارائه شود. پژوهشگران در این مطالعه سعی در پاسخ به سوالات اصلی و فرعی ذیل دارند:

سوال اصلی: چه سناریوهایی را می‌توان برای تداوم جریان بیداری اسلامی در تونس تدوین کرد؟

سوالات فرعی:

۱. در راستای آسیب‌شناسی بیداری اسلامی در تونس، وضعیت موجود و موقعیت بیداری اسلامی

در این کشور چگونه است؟

۲. تاثیر تحولات و پدیده‌های سیاسی بر فرآیند بیداری اسلامی در تونس چیست؟
۳. بنیادی‌ترین عوامل کلیدی، ظرفیت‌ها و قابلیت‌ها برای تداوم بیداری اسلامی در تونس کدامند؟
۴. مهم‌ترین پیشران‌ها و عدم قطعیت‌های موثر بر بیداری اسلامی در تونس کدامند؟
۵. مهم‌ترین توصیه‌های راهبردی برای تداوم جریان بیداری اسلامی در تونس چیست؟

مبانی نظری و پیشینه‌شناسی پژوهش

نظریه لیبرال دموکراسی

طرفداران این نظریه بر این اعتقاد هستند که تحولات جهان اسلام، به‌طور عام در راستای غرب‌گرایی یا مدرنیسم و به‌طور خاص در جهت دموکراسی‌خواهی غربی است؛ یعنی مردم جهان اسلام با توجه به تکامل تاریخی بشر و بسط مظاهر مدرنیته و مدل حکومتی ناشی از مدرنیته، به دنبال تحقق لیبرال دموکراسی در کشور خود هستند. خاستگاه اصلی این نظریه مدرنیته است؛ زیرا اعتقاد به اصل پیشرفت تاریخی، مفروض بنیادین تفکر مدرن در قلمرو فلسفه تاریخ است. در واقع، مدرنیته در قلمرو تاریخ، نگرشی را پدید آورد که معتقد بود حرکت در بستر زمان، همواره رو به سوی پیشرفت و ترقی دارد. مقصود نظریه‌پردازان مدرنیته از مفهوم ترقی و پیشرفت، استیلای روزافزون بشر بر طبیعت، بسط اومانیزم و غلبه بیش از پیش عقل مدرن بود. از قرن چهاردهم و پانزدهم تا قرن نوزدهم و بیستم، گسترش مدرنیته، اثبات فرهنگی دنیوی بوده که ترقی و پیشرفت رفاه انسانی را در برابر سنتی که در تحقق این مقاصد ناتوان است، آماده می‌سازد. براساس این تفکر، بحث توسعه و پیشرفت و تقسیم کشورها به توسعه‌یافته و توسعه‌نیافته شکل گرفت. نظریه‌پردازان توسعه در پی راه‌هایی برای نوسازی کشورهای توسعه‌نیافته یا به اصطلاح، جهان سوم و عقب‌مانده بودند. از این‌رو، در طول زمان، به‌منظور حل این مسئله مکاتب و نظریاتی پدیدار شدند (ی. سو، ۱۳۷۸: ۳۱).

نظریه سلفی‌گرایی

سلفی‌گری در معنای لغوی، به معنای تقلید از گذشتگان، کهنه‌پرستی یا تقلید کورکورانه از مردگان است. اما سلفیه در معنای اصطلاحی آن، نام فرقه‌ای است که تمسک به دین اسلام جسته، خود را پیرو سلف صالح می‌داند و در اعمال، رفتار و اعتقادات خود، سعی بر تابعیت از پیامبر اسلام، صحابه و تابعین دارند. آنان معتقدند: عقاید اسلامی باید به همان‌گونه بیان شوند که در عصر

صحابه و تابعین مطرح بوده است، یعنی عقاید اسلامی را باید از کتاب و سنت فراگرفت و علما نباید به طرح ادله‌ای غیر از آنچه قرآن در اختیار می‌گذارد، بپردازند. در اندیشه سلفیون، اسلوب‌های عقلی و منطقی جایگاهی ندارد و تنها نصوص قرآن، احادیث و نیز ادله مفهوم از نص قرآن برای آنان حجیت دارد (فقیهی، ۱۳۵۲: ۲۰).

امروزه در میان وهابیان دو گرایش اصلی وجود دارد: یک گروه وهابیان سنتی هستند که هنوز تا حد زیادی به افکار محمدبن عبدالوهاب، به‌عنوان بنیان‌گذار وهابیت وفادار مانده‌اند. به دلیل حمایت همه‌جانبه و مطلق عالمان این گروه از سیاست‌های حاکمیت سعودی، می‌توان آنان را وهابیان درباری نیز نامید. دسته دیگر، جریانی است که طی دوره‌های اخیر ظهور نموده است. این جریان که می‌توان آن را وهابیت انقلابی یا جهادی نامید، در قبال حاکمیت عربستان سعودی و عالمان وهابی طرفدار حاکمیت موضع انتقادی دارند. به لحاظ اندیشه نیز این گروه بیشتر از اندیشه‌های اسلام‌گرایانی چون سیدقطب و برادرش محمدقطب متأثرند. بر این اساس، برداشت وهابیان سنتی را از مسائلی چون توحید و شرک به چالش می‌کشند. البته خود وهابیان انقلابی نیز به لحاظ اندیشه یکسان نیستند، بلکه طیف وسیعی از اسامه بن لادن و محمد مسعری و سعد الفقیه گرفته تا کسانی چون سلمان العوده و الشیخ صفر بن عبدالرحمن الحوالی را دربر می‌گیرد. (حیدری، ۱۳۸۸). سلفی‌گری به دلیل فقدان نظام معرفتی منسجم، طیف گسترده‌ای را شامل می‌شود که اختلاف نظر و نزاع آن‌ها با یکدیگر کمتر از نزاع آن‌ها با غیر سلفی‌ها نیست (اکبری‌نوری، ۱۳۹۲: ۱۴۷-۱۴۰).

دیدگاه بیداری انسانی

این دیدگاه، که عمدتاً از سوی رئیس دولت دهم شد، ماهیت تحولات را بیداری انسانی و بیداری ملت‌ها می‌داند که ریشه در طراحی‌ها و نقشه‌های ابرقدرت‌ها دارد و مدیریت جهانی توسط آمریکا و هم‌پیمانانش را عامل اصلی به وجود آورنده تحولات می‌داند. آن‌ها بر این عقیده‌اند که آمریکا به دنبال تغییر دیکتاتوری‌های منطقه برای حفظ امنیت خود و اسراییل است. برخی اظهارات رییس‌جمهور وقت موید این ادعاست: «این بیداری، بیداری انسانی است». «شرایط امروز، حاصل مدیریت کسانی است که در ۵۰ سال اخیر صحنه جهانی را اداره کرده‌اند». «آمریکا و متحدانش به خوبی فهمیده بودند که تحول عظیمی بین ملت‌ها در حال وقوع است، از این‌رو، طراحی کردند تا آن تحولات را قبل از آنکه به نقطه غیرقابل بازگشت علیه غرب برسد جلو بیندازند تا بتوانند آن را مدیریت کنند». «صحنه‌ای که امروز داریم ناشی از دخالت آمریکا و اروپا

در مسائل مرم منطقه است» (عیوضی، ۱۳۹۴: ۱۰۹-۱۰۸).

به عقیده این گروه، هدف آمریکا این است تا از تداوم وضعیت موجود، یعنی تداوم حکومت‌های دیکتاتور منطقه که برغم ثبات ظاهری، آتش زیر خاکستر را نشان می‌دهند که هر آن می‌تواند آمریکا و اسرائیل را به خطر بیندازد، جلوگیری به‌عمل آورد. حامیان این برداشت، تحولات منطقه را سناریو و توطئه ساخته ابرقدرت‌ها و به‌ویژه آمریکا می‌دانند که با هدف تلطیف فضای آمریکا ستیزی طراحی شده است (عیوضی، ۱۳۹۴: ۱۰۹).

نظریه بیداری اسلامی

خداوند در آیات مختلفی از قرآن کریم نسبت به آینده مومنان، مسلمانان و مستضعفان جهان وعده داده است. در آیه ۵۵ سوره مبارکه نور^۱ به صراحت می‌فرماید: «وعد الله الذین امنوا منکم و عملوا الصالحات لیستخلفنهم فی الارض...» همچنین در آیه ۱۳۷ سوره مبارکه اعراف^۲ می‌فرماید: «و اورثنا القوم الذین کانوا یتضعفون مشارق الارض و مغاربها». این آیات و بسیاری دیگر گواه این موضوع مهم هستند که آینده از آن مومنان و اسلام دین آینده جهان است و در نهایت بندگان صالح وارث زمین می‌شوند. از این رو می‌توان به صراحت گفت که بیداری اسلامی یک واقعیت غیرقابل انکار است. نظریه بیداری اسلامی از سوی رهبر معظم انقلاب حضرت آیت‌الله العظمی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) ارائه شد. در اندیشه رهبر معظم انقلاب، بیداری اسلامی (الصحوه الاسلامیه) نه یک پدیده نوظهور و دفعی و نه یک خیزش کور عربی است، بلکه این جنبش عظیم ریشه در نوع خاصی از گفتمان فکری جهان اسلام دارد. ایشان معتقدند در بیش از ۱۵۰ سال اخیر رهبران بزرگی در اقصی نقاط عالم اسلام به پا خواستند و جریانی را به پا کردند که میوه آن بیداری اسلامی است. نقش و تاثیرگذاری رهبر معظم انقلاب در فرآیند بیداری اسلامی را می‌توان در سخنرانی‌های چند سال اخیر که با موضوع بیداری اسلامی بوده است، مشاهده نمود. برای آگاهی از دیدگاه‌های معظم‌له، مهم‌ترین بیانات ایشان در قالب شاخص‌هایی در جدول زیر آمده است:

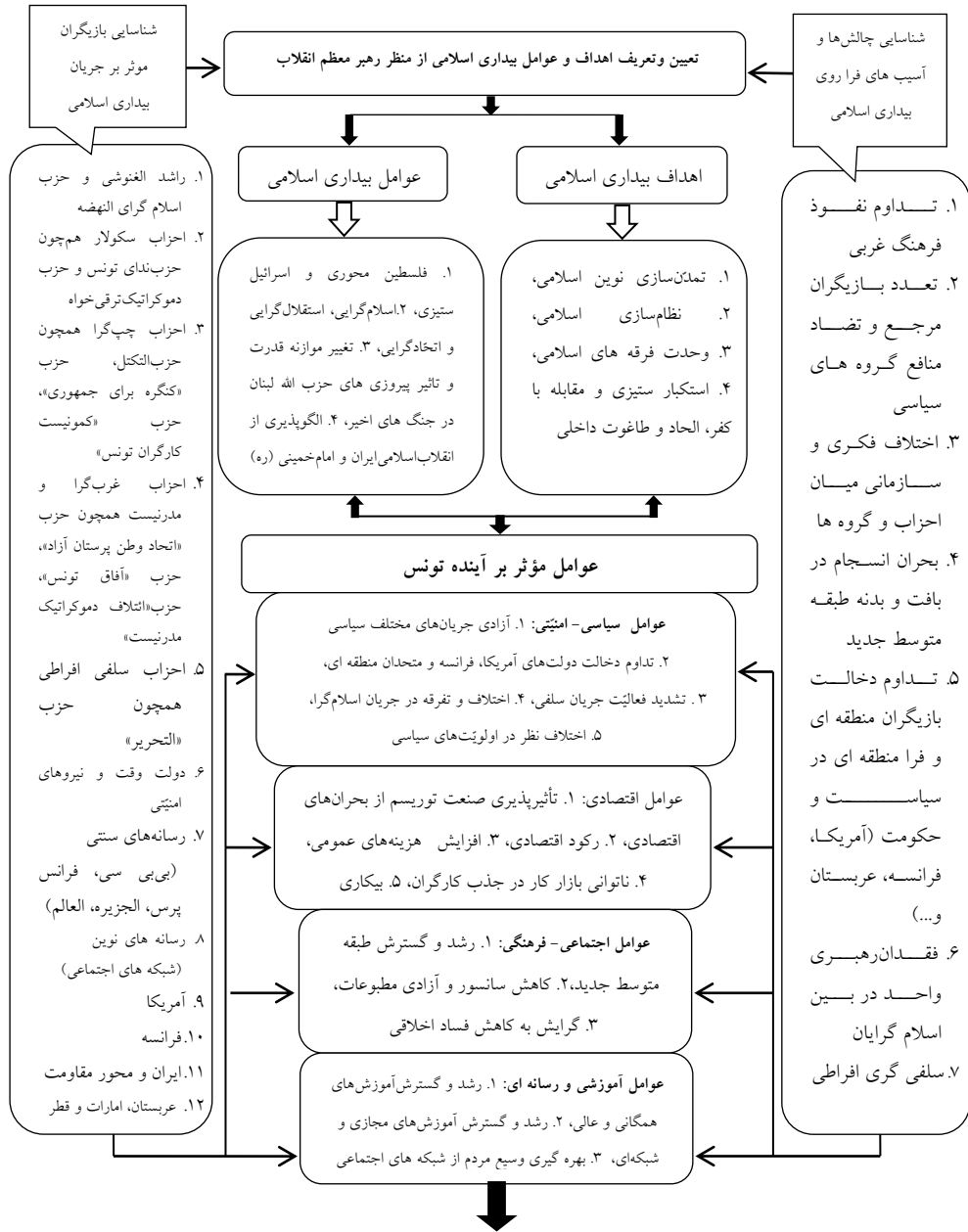
۱. خداوند به کسانی که ایمان آورده و عمل شایسته انجام داده‌اند، وعده خلافت در زمین را داده است....

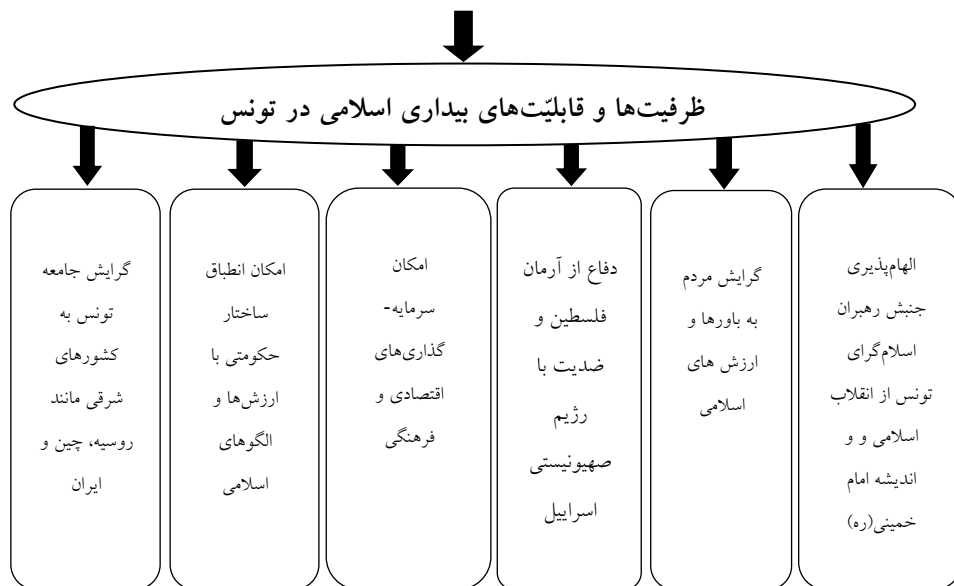
۲. ما مستضعفان را وارث شرق و غرب زمین گردانیدیم.

جدول ۱. شاخص‌های بیداری اسلامی مستخرج از بیانات رهبر معظم انقلاب

شاخص‌های بیداری اسلامی	
۱. اسلام‌خواهی	۷. شفاف شدن مرز بین اسلام ناب و اسلام امریکایی
۲. مردمی بودن	۸. دفاع از مظلوم و مکت‌های تحت ستم و عدالت‌خواهی
۳. استقلال‌خواهی و آزادی‌خواهی	۹. مبارزه با ظلم و یکجانبه‌گرایی
۴. مبارزه با استبداد و خودکامگی حکام اقتدارگرا در منطقه	۱۰. تکیه بر فرهنگ اصیل اسلامی در مقابل فرهنگ غرب
۵. ضداستعمار، ضدسلطه، ضدعرب و ضدآمریکا	۱۱. نقش رهبری دینی
۶. دفاع از آرمان فلسطین و ضدیت با صهیونیسم	

الگوی انقلاب اسلامی ایران و دستاوردهای جمهوری اسلامی در تقویت و شتاب‌دهی به حرکت جریان‌های اسلامی در تونس و جهت‌دهی به حرکت مردمی موثر بوده است. جریان مردمی تحولات بیداری اسلامی در تونس را نمی‌توان تصادفی تصور کرد - آن‌گونه که غربی‌ها و به‌ویژه آمریکایی‌ها با راهبرد وارونه نشان دادن تحولات و برچسب‌زنی و نام‌گذاری‌هایی نظیر بهار عربی تلاش می‌کنند - چرا که حاصل سال‌ها تلاش فکری و فرهنگی جریان‌های اسلامی است که در بطن جامعه مسلمان ریشه دوانده و از ظرفیت‌ها و قابلیت‌های فرهنگی مناسبی (نظیر حاکمیت گفتمان اسلام‌گرایی، الهام‌پذیری جریان بیداری اسلامی از اندیشه‌های امام خمینی (رحمه‌الله‌علیه)، گسترش فکری، فرهنگی و اجتماعی اسلام‌گرایان در بخش‌های مختلف جامعه و...) برخوردار است که با تقویت آن‌ها و فائق آمدن بر چالش‌ها و آسیب‌ها (نظیر اختلاف فکری و فرهنگی احزاب و گروه‌ها، اختلافات مذهبی، فرقه‌ای و قومی، فقدان رهبری جریان‌های اسلامی، نفوذ فرهنگ غربی، ایجاد انحراف در حرکت‌ها و جریان‌های اسلامی توسط غرب و عمال منطقه‌ای آن و...) می‌توان به تداوم جریان بیداری اسلامی در تونس کمک کرد. در نمودار شماره (۱) برگرفته از مطالعات مربوط به مبانی نظری؛ اهداف، عوامل، بازیگران، آسیب‌ها و چالش‌ها و ظرفیت‌ها و قابلیت‌های جریان بیداری اسلامی ارائه شده است که با بهره‌گیری از این یافته‌ها، سوالات مصاحبه (آن بخش از اطلاعاتی که پژوهشگر می‌بایست از طریق مصاحبه به آن دست پیدا می‌کرد، احصا گردیدند).

شکل ۱. اهداف، عوامل، بازیگران، چالش‌ها و ظرفیت‌های بیداری اسلامی در تونس

پیشینه پژوهش

با بررسی پیشینه و سوابق پژوهش‌های قبلی در این زمینه مشخص شد مطالب و مقالات مختلفی البته به صورت توصیفی - تحلیلی درباره چرایی تحولات انقلابی در منطقه، دلایل و زمینه‌ها، موانع و مشکلات، نقش بازیگران بین‌المللی و منطقه‌ای، تأثیرات جمهوری اسلامی (به ویژه تفکرات حضرت امام خمینی (ره) و تأثیر هدایتگری رهبر معظم انقلاب) انجام و برخی پیشنهادها ارائه شده اما در هیچ یک، سناریو با نگاه به آینده جریان بیداری اسلامی ارائه نشده است. ایوب پورقیومی (۱۳۹۲) در رساله دکتری با عنوان راهبردهای تحقق خاورمیانه اسلامی با تأکید بر بیداری اسلامی، سه راهبرد اجماع‌سازی ملی، گفت‌وگوسازی مقاومتی و نفی سبیل را برای جمهوری اسلامی پیشنهاد می‌کند. رضا سعید محمدی (۱۳۹۰) در رساله دکتری با عنوان همگرایی جهان اسلام و تأثیر آن بر امنیت جمهوری اسلامی ایران (با تأکید بر بیداری اسلامی) به این جمع‌بندی می‌رسد که برای همگرایی جهان اسلام باید از الگوی همگرایی مردم محور دینی بهره گرفت. از ویژگی‌های این الگو، نخست، مبنای قرآنی داشتن و دوم، برخلاف الگوهای رایج دنیا، ابتکار عمل در دست ملت‌ها و رهبران دینی و فکری است تا بر عهده دولت‌ها. در مقاله انقلاب تونس، انقلاب کرامت؛

نویسنده آمیرا آلیا^۱ (۲۰۱۲) دلایل اصلی تحولات در تونس را نابرابری در توزیع ثروت و خستگی مردم از نظام استبدادی را نام می‌برد. شلی کالبرستون^۲ (۲۰۱۶)، تحلیل‌گر سیاسی در موسسه رند، در پژوهش و مشاهدات خود به این جمع‌بندی می‌رسد که موج تظاهرات و اعتراضات که به بهار-عربی مشهور گردید فقط به تغییر سازنده نسبتاً کوچکی در غرب آسیا و شمال آفریقا منجر شد. او به شش کشور تونس، ترکیه، عراق، اردن، قطر و مصر سفر و تجارب مختلفی ارائه می‌کند. کالبرستون می‌گوید: بعد از صحبت کردن با مردم این کشورها که در مرکز تحولات بهار عربی حضور داشتند به این نتیجه رسیدم که تحولات بهار عربی (بیداری اسلامی) تازه آغاز شده است. دوره اول تحولات در مورد ماهیت وضع موجود بود. دوره دوم، بیش از یک دهه با یک فرآیند تدریجی با کار بر روی موسسات قضایی و ارزش‌های اجتماعی (۲۰۱۶: shelly culberston). در جدول شماره (۲) به برخی نقاط اشتراک و افتراق پژوهش‌های انجام شده با این پژوهش، اشاره شده است.

جدول ۲. وجوه اشتراک و افتراق پژوهش حاضر با پژوهش‌های انجام شده

پژوهش‌های انجام شده	پژوهش حاضر	
بیداری اسلامی در جهان اسلام و تونس	بیداری اسلامی در جهان اسلام و تونس	نقاط اشتراک
تأثیر انقلاب اسلامی بر بیداری اسلامی	تأثیر انقلاب اسلامی بر بیداری اسلامی	
ریشه‌های تحولات تونس	ریشه‌های تحولات تونس	
نقش گروه‌های اسلامی و رهبران اسلام‌گرا	نقش گروه‌های اسلامی و رهبران اسلام‌گرا	
نپرداختن به مسأله	نقد و بررسی نظریه‌های رقیب در فرآیند بیداری اسلامی	نقاط افتراق
نپرداختن به مسأله	بهره‌گیری از رویکرد آینده‌پژوهی در تحلیل جریان‌های فراروی تحولات تونس	
نپرداختن به مسأله	بررسی و یا شناسایی ظرفیت‌ها و قابلیت‌های موجود در تونس (بازیگران و جریان‌های مؤثر)	
نپرداختن به مسأله	ارائه سناریوها برای تداوم جریان بیداری اسلامی در تونس	

^۱. Aleya-Sghaiera, Amira

^۲. Shelly Culbertson

روش‌شناسی پژوهش

رویکرد اصلی این پژوهش کیفی است و لذا از ترکیبی از روش‌های کیفی برای تکوین پژوهش استفاده شده است. بر این اساس، ابتدا با استفاده از روش اسنادی در جهت دست یافتن به ادبیات نظری موضوع، به مطالعه مدارک و اسناد مرتبط، از جمله کتاب‌های مرجع، پژوهش‌های موجود و وبگاه‌ها و اسناد معتبر اینترنتی مرتبط با این حوزه، پرداخته و به یافته‌های نظری و علمی مورد نیاز دست یافته است. در ادامه پژوهش، با انجام مصاحبه عمیق با خبرگان و متخصصان حوزه بیداری اسلامی، پاسخ سوالات احصا شده از چارچوب مفهومی پژوهش، دریافت شد. بنابراین مصاحبه عمیق به عنوان «مشارکت معنا ساز میان مصاحبه‌کننده‌ها و پاسخ دهندگان» توصیف می‌شود» (هینیک و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۸۶-۱۸۵).

پس از آن با استفاده از روش «تحلیل مضمون»^۱، مصاحبه‌های عمیق انجام شده با استفاده از نرم‌افزار مکس کیودا، نسخه ۱۲ تحلیل شد. «تحلیل مضمون»، روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است. این روش، فرآیندی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌هایی غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند (Braun & Clarke, ۲۰۰۶). در ادامه با تشکیل پانل‌های تخصصی با حضور متخصصان آینده‌پژوهی و بیداری اسلامی، اطلاعات لازم برای نوشتن سناریوها بررسی و تجزیه و تحلیل شد. در نهایت با بهره‌گیری از رویکرد استنتاجی روش سناریونویسی ارائه شده توسط پیتر شوارتز^۲، موسوم به «الگوی شبکه جهانی کسب و کار»، یا (جی بی ان)^۳ سناریوهای مختلف تدوین شد. در این روش هر سناریو از تقاطع دو یا سه نیروی پیشران دارای عدم قطعیت بالا ساخته می‌شود (ناظمی و همکاران، ۱۳۸۵). به این ترتیب ابتدا باید عدم قطعیت‌های بحرانی مشخص شود که جهت تعیین آنها از رویکردهای متفاوتی استفاده می‌شود.

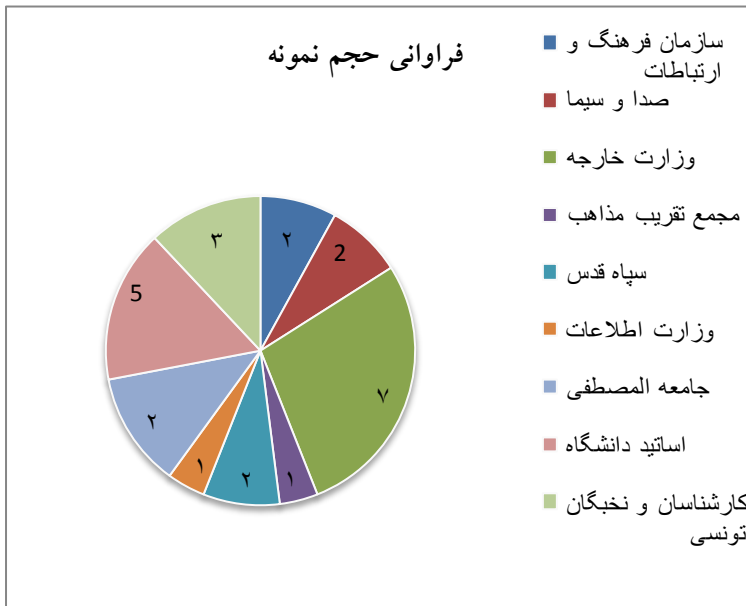
جامعه آماری این پژوهش نیز متشکل است از صاحب‌نظران متخصص و خبرگان در زمینه روابط بین‌الملل و آگاه از تحولات بیداری اسلامی در غرب آسیا و شمال آفریقا به‌ویژه در کشور تونس شامل سفرا، کارداران و رایزنان فرهنگی و اعضای سپاه قدس که حداقل یک دوره سه ساله در این کشور ماموریت داشته‌اند و اساتید دانشکده روابط بین‌الملل وزارت امور خارجه، دانشگاه‌های

۱. Thematic analysis

۲. Peter schwartz

۳. Global Business Network

تهران، امام حسین (ع) و ...، مراکز پژوهشی هم‌چون مرکز مطالعات خاورمیانه، موسسه آینده‌سازان نور، پژوهشکده مطالعات راهبردی، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، مرکز تحقیقات راهبردی ریاست جمهوری - که حداقل مدرک تحصیلی این جامعه، کارشناسی است - و برخی کارشناسان و پژوهشگران تونسی تشکیل می‌دهند. با توجه به محدودیت‌ها و حساسیت موضوع، با ۲۵ نفر از افراد صاحب‌نظر در این حوزه، حسب نظر اساتید راهنما و مشاور مصاحبه‌ها انجام شد. سهم کارشناسان هر یک از نهادها در نمودار شماره (۲) ارائه شده است.

نمودار ۲. میزان فراوانی حجم نمونه

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌ها

بر پایه رویکرد استنتاجی، الگوهای اجرایی متنوعی برای سناریونویسی پیشنهاد شده که مرسوم‌ترین آن‌ها، الگوی «شبکه جهانی کسب و کار» معروف به جی‌بی‌ان است (پدرام و احمدیان، ۱۳۹۴: ۱۸۳). در این پژوهش، تلاش شد با بهره‌گیری از نظرات و امتیازاتی که خبرگان در بخش قبلی به بازیگران، عوامل تاثیرگذار، پیشران‌ها، عدم قطعیت‌ها و ... داده‌اند، چهارچوب سناریوها، طراحی و نگارش آن‌ها آغاز شود. از آنجا که ضروری بود تمام سناریوها در قالب مشخص و واحدی تدوین شوند، سناریوها با بهره‌گیری از هدایت اساتید مشاور روشی توسط پژوهشگر نوشته شد. از آنجا که شناسایی و دسته‌بندی بازیگران و کنشگران فعال در عرصه مورد

مطالعه به‌عنوان پیش‌نیازی مهم برای طراحی سناریو محسوب می‌شود، پس از بررسی مفاهیم و مضامین کلیدی مستخرج از مصاحبه با نخبگان، بازیگران عرصه تحولات اجتماعی-سیاسی تونس در دو بخش تحت نفوذ و خارج از کنترل استخراج و دسته‌بندی و میزان اهمیت هریک تعیین شد که در جدول شماره (۳) ارائه شده است.

جدول ۳. بازیگران فعال در عرصه بیداری اسلامی تونس

بازیگران مهم	بازیگران بسیار مهم	بازیگران کلیدی	دسته بندی بازیگران	
جامعه‌المصطفی العالمیه	وزارت امور خارجه	سپاه قدس	داخل ایران	تحت نفوذ و توصیه‌پذیر
وزارت اطلاعات		سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی		
شیعیان و محبان اهل بیت		حزب النهضه	داخل تونس	
		حزب سکولار ندای تونس		
قطر	حزب الله لبنان		منطقه‌ای	
	ترکیه			
		روسیه	بین‌المللی	
		چین		
احزاب ملی‌گرا عرب	گروه‌های سلفی	دولت السبسی	داخل تونس	
گروه‌های لیبرال				
	عربستان		منطقه‌ای	خارج از نفوذ
	امارات			
	رژیم صهیونیستی اسرائیل			
اتحادیه اروپا		آمریکا	بین‌المللی	
		فرانسه		

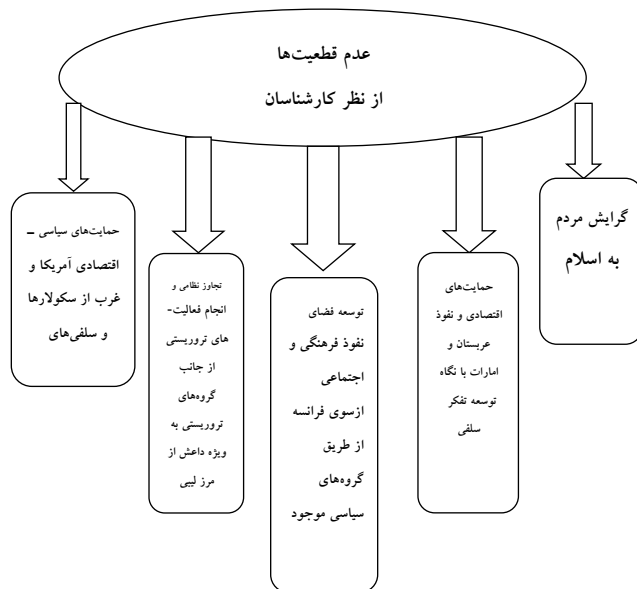
در مرحله دوم و پس از شناسایی بازیگران، مبتنی بر نظرات مصاحبه‌شوندگان عوامل کلیدی تأثیرگذار در محیط شامل عوامل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی - امنیتی، آموزشی، رسانه‌ای

و ژئوپلیتیکی احصا شد که موارد با اهمیت آن در جدول (۴) ارائه شده است.
جدول شماره (۴): عوامل کلیدی تاثیرگذار بر تحولات بیداری اسلامی تونس

ابعاد	مؤلفه	شاخص
عوامل اقتصادی	۱. رکود	
	۲. بیکاری	
	۳. بحران در صنعت توریسم	
	۴. گرانی و تورم در ارزاق عمومی	
	۵. فساد مالی و نبود شفافیت اقتصادی	
عوامل فرهنگی و اجتماعی	۱. رشد و گسترش طبقه متوسط جدید	
	۲. افزایش فساد اخلاقی	
	۳. کاهش سانسور و آزادی مطبوعات	
	۴. گرایش روزافزون مردم به اسلام	
	۵. حمایت فرهنگی و اقتصادی ایران از احزاب اسلام‌گرا به ویژه النهضه	
عوامل کلیدی	۱. حمایت عربستان و امارات از جریان سلفی - تکفیری و حضور داعش و تشدید فعالیت آنان	
	۲. افزایش حمایت‌های سیاسی و اقتصادی دولت‌های خارجی غربی (آمریکا و فرانسه) از گروه‌های سکولار و سلفی تکفیری	
	۳. همزیستی مسالمت‌آمیز اسلام‌گرایان (النهضه) با سایر گروه‌ها و احزاب،	
	۴. تروریسم	
	۵. حضور عناصر حکومت قبلی در قدرت و عرصه تصمیم‌گیری	
	۶. اعمال تحریم‌های بین‌المللی	
عوامل آموزشی و رسانه‌ای	۱. رشد و گسترش آموزش‌های همگانی	
	۲. رشد و گسترش و بهره‌گیری از فضای مجازی (شبکه‌های اجتماعی)	
عوامل ژئوپلیتیکی	۱. همجواری (مرز مشترک) با کشور بحران زده لیبی	

در ادامه با توجه به عوامل کلیدی مؤثر بر تحولات تونس، با بهره‌گیری از نظرات کارشناسان این حوزه، مهمترین پیشران‌ها در سه عرصه داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی شناسایی و وزن‌دهی شد و

عدم‌قطعیت‌های کلیدی نیز از میان آن‌ها با توجه به ضریب اهمیت و تاثیرگذاری انتخاب گردید که در شکل ذیل (شکل شماره ۳) ارائه شده است.

شکل ۳. عدم قطعیت‌ها از نظر کارشناسان و خبرگان در یک نگاه

با توجه به دو سویه بودن عدم قطعیت‌های احصا شده از سوی کارشناسان که می‌شد با وجود/عدم یا تقویت / تضعیف آن‌ها را توصیف کرد. برای طراحی چهارچوب سناریوها باید این ۵ عدم قطعیت به تعداد کمتری کاهش پیدا می‌کردند. به این ترتیب تیم پژوهش پس از بررسی‌های لازم به این نتیجه رسیدند که سه مورد از عدم قطعیت‌ها تابع دو مورد دیگر هستند. از این‌رو، ترکیب عدم قطعیت‌ها در دستور کار قرار گرفت. دو عدم قطعیت تاثیرگذار عبارت بودند از جدول شماره (۵):

جدول ۵. عدم قطعیت‌های کلیدی بر اساس نظر خبرگان

شماره	عدم قطعیت‌های کلیدی	نوع
۱	گرایش مردم به اسلام	عدم قطعیت کلیدی ۱
۲	حمایت غرب و متحدان از گروه‌های سلفی-تکفیری	عدم قطعیت کلیدی ۲

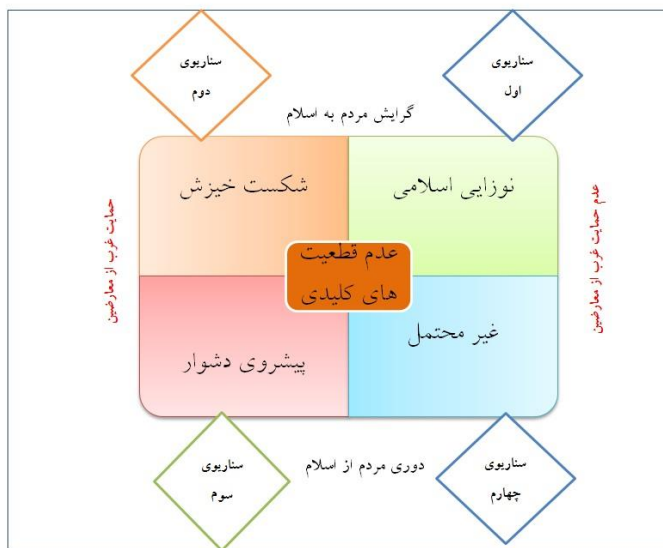
از نظر کارشناسان با توجه به این که وضعیت سه عدم قطعیت دیگر تا اندازه مناسبی بر اساس دو

عدم قطعیت نهایی شده، تعیین می‌شد بنابراین با این دو عدم قطعیت، چهار سناریو قابل تصور بود که به این منظور جدول (۶) متشکل از ۴ حالت به منظور بررسی سازگاری عدم قطعیت‌ها ترسیم شد که سناریوی آن غیر قابل باور بود که با خط تیره (-) مشخص شده است.

جدول ۶. عدم قطعیت‌های کلیدی و بررسی سازگاری عدم قطعیت‌ها در سناریوهای بیداری اسلامی تونس

شماره	عدم قطعیت ۱	عدم قطعیت ۲	نام سناریو
۱	گرایش مردم به اسلام	عدم حمایت غرب و متحدان از گروه‌های سلفی - تکفیری	نوزایی اسلامی
۲	گرایش مردم به اسلام	حمایت غرب و متحدان از گروه‌های سلفی - تکفیری	شکست خیزش
۳	عدم گرایش مردم به اسلام	عدم حمایت غرب و متحدان از گروه‌های سلفی - تکفیری	_____
۴	عدم گرایش مردم به اسلام	حمایت غرب و متحدان از گروه‌های سلفی - تکفیری	پیشروی دشوار

بر اساس تحلیل صاحب نظران، سه سناریوی اصلی برای تبیین آینده تحولات بیداری اسلامی در تونس با توجه به عدم قطعیت‌های احصا شده می‌توان طراحی کرد که به ترتیب عبارتند از: سناریوی نوزایی که سناریوی مقوم بیداری اسلامی است - که می‌تواند مورد نظر و مطلوب ایران باشد - سناریوی بعدی سناریوی شکست خیزش که رقیب و بدیل بیداری اسلامی است - که به نظر می‌رسد مورد نظر و مطلوب آمریکایی‌ها و غربی‌ها است و سناریوی پیشروی دشوار که سناریوی حد وسط است و تحقق آن با دشواری‌های خاصی روبرو خواهد بود. در نمودار زیر، حالات مختلف قرارگیری سناریوها مشخص شده است.

شکل ۴. حالت‌های مختلف قرار گرفتن عدم قطعیت‌ها و سناریوهای بیداری اسلامی

سناریوهای بیداری اسلامی در تونس

سناریوهای محتمل پیش‌روی جریان بیداری اسلامی در تونس مبتنی بر نظرات کارشناسان به شرح ذیل هستند.

۱. سناریو مطلوب، نوزایی اسلامی

این سناریو از منظر نظام جمهوری اسلامی و کنش‌گران هم‌سو با نظام به‌عنوان سناریوی مطلوب محسوب می‌شود و چشم‌انداز کلیه راهبردهای نظام در این حوزه را مشخص می‌کند که در ادامه به اختصار شاخص‌ها و توصیه‌های راهبردی آن ارائه می‌شود.

۱-۱. شاخص‌های راهنما

- مردم به‌طور روزافزون به اسلام و ارزش‌ها و باورهای حیات‌بخش و عزت‌طلبانه آن گرایش پیدا کرده‌اند.
- گروه‌های سلفی و افراط‌گرایان اخوانی به شدت ضعیف شده‌اند و افکار تکفیرگرایانه، آن‌ها را به فراموشی گذارده است و کشورهای حامی سلفی‌ها دست از حمایت خود کشیده‌اند و خود دست به گریبان مشکلات سیاسی اقتصادی شده‌اند.
- ایران به حمایت خود از شیعیان و گروه‌های اخوانی میانه رو نظیر النهضه ادامه می‌دهد.
- وضعیت معیشتی مردم رو به بهبودی است و شهرها ظرفیت گردشگری خود را تقویت می‌کنند.

- فرانسه و آمریکا در راستای حفظ ثبات موجود در تحولات داخلی تونس دخالت نمی‌کنند و از هیچ یک از گروه‌های تحت نفوذ خود برای قبضه کردن فضای سیاسی کشور، حمایت جدی ندارند.

۲-۱. توصیف روایت سناریو

این سناریو از وضعیتی حکایت دارد که در آن کشورهای عرب تاثیرگذار، از حمایت مالی و سیاسی خود از گروه‌های سلفی نظیر حزب الاصلاح و اخوانی‌های تندرو کاسته شده و بالتبع گرایش اسلام‌خواهانه مردم به دور از گرایش‌های افراطی و تکفیری در حال پویایی و هویت‌یابی است و اسلام مسالمت‌جو و عقلانی تقویت می‌شود. در این فضا، کشورهای غربی، تاثیرگذاری بلامنازع خود را بر اوضاع سیاسی و فرهنگی جامعه از دست داده‌اند و گروه‌های اسلامی میانه‌رو نظیر النهضه روز به روز جایگاه بهتری در مناسبات سیاسی اقتصادی کشور به دست آورده‌اند. با توجه به ثبات سیاسی نسبی، گردشگران زیادی از کشورهای اسلامی و غیراسلامی به تونس سرازیر شده‌اند و همین مساله موجب شده فضای تبادل فرهنگی - مذهبی به نحو مطلوبی محقق شود و این کشور موفق به بازگشت به جایگاه تاثیرگذار خود به عنوان پلی میان فرهنگ‌ها و ادیان مختلف باشد. ایران نیز در این شرایط با حمایت غیرمستقیم از گروه‌های همسو و از قبیل ترویج زبان فارسی و تبادل علمی - فرهنگی با نخبگان و مجامع علمی، تبادل دانشجو، برگزاری جشنواره‌های هنری و سینمایی، تاثیرگذاری مثبتی در عرصه‌های فرهنگی جامعه گذاشته و توانسته است بر فضای همدلی، تفاهم و سازش میان دو کشور بیافزاید که این خود موجب تثبیت جایگاه شیعیان و گروه‌های موافق تقویت محور مقاومت در عرصه کنش‌های اجتماعی و پوشش‌های مردمی، به صورت میدانی و در فضای مجازی شده است.

فرانسه به‌عنوان همسایه تونس و یکی از بازیگران سنتی و تاثیرگذار در سطح سیاسی و فرهنگی خود می‌کوشد دخالت مستقیمی در روندهای سیاسی این کشور نداشته و آمریکا نیز نفوذ سابق خود را بر گروه‌های ملی‌گرا از دست داده و به جهت مشکلات داخلی، حمایت موثری از گروه‌های سکولار نظیر ندای تونس نمی‌کند و صرفاً امنیت تونس که می‌تواند بر امنیت آمریکا موثر باشد، برایش مهم است. این در حالی است که ترکیه به جایگاه با ثباتی در عرصه فرهنگی - سیاسی این کشور دست‌یافته است و حتی می‌توان یکی از بسترهای نفوذ فرهنگی ایران در این کشور را روابط حسنه ایران و ترکیه دانست. در این خصوص مردم و کنشگران اجتماعی در فضایی آزاد به تبادل افکار و نظرات خود در عرصه عینی و فضای مجازی می‌پردازند و دفاع از

اقدامات و رویکردهای اتخاذ شده در عرصه سیاسی، فرهنگی این کشور آن را به عنوان الگویی سازنده برای دیگر کشورهای اسلامی پیشنهاد می‌دهند و لذا مراوده اندیشمندان و شخصیت‌های مطرح جهان اسلام با مجامع علمی و فرهنگی این کشور در حال تقویت است و می‌توان گفت در این مرحله ما شاهد تحقق خیزشی هستیم که سرمنشا و مقصدی اسلامی یافته است.

۳-۱. توصیه‌های راهبردی

دورنمای مطلوب در این سناریو زمانی تحقق می‌یابد که اسلام صحیح و منطقی در تونس قدرت می‌گیرد و با هرگونه اسلام تندرو به شدت برخورد می‌شود. به این منظور باید:

- نقش مثبت احزاب اسلام‌گرا (از جمله النهضه) در ایجاد وحدت بین مردم و گروه‌های سیاسی پررنگ شود.

- کشورهای مرتجع و مستبد عرب به‌ویژه عربستان و امارات باید توسط سازمان‌های بین‌المللی محکوم و با آن‌ها برخورد شود.

- اسلام اصیل و واقعی از سوی مراکز آموزشی اسلامی و با بهره‌گیری از رسانه‌های سنتی و نوین به آحاد مردم شناسانده شود.

- از طریق رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی، دستاوردهای انقلاب اسلامی، تفکرات حضرت امام خمینی (رحمه‌الله‌علیه) و رهبر معظم انقلاب و پیشرفت‌های مختلف در زمینه‌های علمی، فرهنگی و... به مردم تونس معرفی شود.

- توانمندسازی نهادهای داخلی تونس مورد توجه جدی قرار گیرد و تجربه کشورهای موفق در حوزه‌های اقتصادی، سیاسی و امنیتی در اسرع وقت منتقل شود.

۲. سناریو فاجعه، شکست خیزش

این سناریو در نقطه مقابل با موضوع بیداری اسلامی قرار دارد و لازم است جمهوری اسلامی و بازیگران داخلی و خارجی همسو در جهت پرهیز از سوق یافتن جریان بیداری به این سو تلاش کنند.

۲-۱. شاخص‌های راهنما

- گرایش مردم به اسلام رو به افزایش است.

- گروه‌های سلفی - تکفیری داخلی و خارج از تونس در پی حضور در قدرت هستند.

- غربی‌ها درصدد هستند از گروه‌های اسلامی سلفی با هدف به هرج و مرج کشیدن ثبات سیاسی تونس در داخل برای فشار بر مردم و خشن نشان دادن اسلام و اسلام‌هراسی به مردم سایر

کشورهای دنیا استفاده کنند.

- غربی‌ها تاکید دارند تا ایران را کشوری مداخله‌گر در امور سایر کشورها معرفی کنند.

- مناطق مرزی تونس با لیبی صحنه حضور سلفی‌ها است و کشورهای عربستان و امارات به‌طور علنی از گروه‌های تروریستی حمایت می‌کنند.

- حزب النهضه جایگاه خود را نزد مردم از دست داده و تجربه ناکارآمدی اسلام‌گرایان، مردم را به سمت حکومتی بر پایه سکولاریسم سوق می‌دهد.

۲-۲. توصیف روایت سناریو

این سناریو از شرایطی تصویرسازی می‌کند که در آن مدتی است که احزاب و گروه‌های مختلف سیاسی در تونس با اختلافات فراوانی مواجه شده‌اند، احزاب اسلام‌گرا هم با خود و هم با سایر گروه‌های سیاسی دچار اختلاف جدی هستند. مذاکرات داخلی و پادرمیانی‌های خارجی نیز بی‌تاثیر است. دولت نمی‌تواند برنامه‌های عادی خود را دنبال کند و به لحاظ اقتصادی کشور با وضعیت بسیار بغرنجی روبرو است. مردم از این وضعیت سخت خسته شده‌اند و به هیچ‌یک از احزاب حاکم و حاضر در صحنه نگاه مثبت ندارند و خواهان اصلاح هر چه سریعتر اوضاع هستند. برخی گروه‌های سلفی مثل الاصلاح و همچنین گروه‌های سلفی - تکفیری که به صورت زیرزمینی فعالیت می‌کردند عامل اصلی مشکلات را دولت و هم دستی برخی گروه‌های سیاسی موثر در کشور به خصوص حزب اسلام‌گرای النهضه که با سکولارها همراه شده، می‌دانند و از مردم می‌خواهند که بر علیه آنها قیام کنند.

غربی‌ها وضعیت را مخاطره‌آمیز می‌دانند و بررسی‌های آنان نشانگر آن است که مردم آنها را نیز عامل نابسامانی‌ها می‌دانند. آمریکایی‌ها و به ویژه فرانسه که با شعار کمک به برقراری دموکراسی، بهبود امنیت و بهتر شدن وضعیت زندگی مردم حضور یافته‌اند، کاری از پیش نبرده و بیشتر در پی رسیدن به منافع بیشتر مادی و مالی و استفاده از فضای توریستی و مناسب شهرهای تونس برای شهروندان خودشان هستند. گرایش مردم به سمت ارزش‌های اسلامی پابرجاست، غربی‌ها این وضعیت را با اهداف موردنظرشان در تضاد جدی می‌بینند لذا می‌بایست شرایط جدیدی را به وجود آورند تا اسلام‌گراها امکان مجدد برای حاکم شدن نیابند.

گروه‌های سلفی تکفیری داخل تونس، موقعیت مناسبی برای به دست گرفتن کشور به دست آورده‌اند و البته بخشی از نیروهای داعش که در مناطق مرزی لیبی و تونس مستقر هستند، شرایط را مناسب حضور خود می‌دانند. تحریکات بیرونی رو به افزایش است. عربستان و امارات هم به

تونس چشم طمع دارند و هم حضور ایران را نقشه بر آب شدن تمام نقشه‌هایشان می‌دانند. گروه‌های سلفی با بهره‌گیری از شبکه‌های اجتماعی و تبلیغات فراوان در صدد همراه کردن مردم عادی و به ویژه جوانان مذهبی تندرو هستند. کشور تونس نظاره‌گر شکل‌گیری صف‌بندی‌های جدید است. وضعیت نامطلوب به لحاظ امنیتی، اقتصادی و سیاسی از پایتخت به سمت سایر شهرهای تونس در حال پیشروی است و به نظر می‌رسد شرایط آشوب و به هم‌ریختگی در اقصای مختلف در حال وقوع است. شرایط بسیار مناسبی برای حضور رژیم صهیونیستی در تونس به وجود آمده است. دولت و احزاب لیبرال، ملی‌گرا و سکولارها، علت اصلی وقوع این حوادث را اسلام‌گرایان می‌دانند و دست یاری به سوی اتحادیه اروپا، آمریکا و فرانسه دراز کرده‌اند. مردم شرایط فعلی را نسبت به ناامنی قبلی ترجیح می‌دهند و به دولت که به مسائل مذهبی اعتقادی ندارد، خوشبین هستند و غربی‌ها را ناجی خود می‌دانند.

نشانه‌های اسلام‌گرایی در حال زدودن است و بسیاری از مردم هم در این خصوص بی‌تفاوتند و صرفاً به دنبال بهتر شدن زندگی‌شان هستند. امنیت بیشتر شده است و بر اساس نگاه و راهبرد غربی‌ها به تونس - به عنوان کشوری آرام و امن جهت استفاده از مواهب طبیعی - صنعت توریسم در آستانه تحولی عظیم است. غربی‌ها موفق به دستیابی به اهدافشان شده‌اند. آنها ضمن خنثی کردن بیداری اسلامی در تونس و حتی در سایر کشورهای همجوار، کشور اسلامی تونس را به سمت کشوری سکولار و غربی سوق می‌دهند که شاید سال‌های سال تلاش لازم است تا شاید به شرایط قبلی‌اش باز گردد.

۲-۳. توصیه‌های راهبردی

دورنمای مطلوب در این سناریو آن است که ثبات سیاسی تونس به گونه‌ای حفظ شود که منجر به جنگ داخلی که سبب شکست خیزش مردمی و تصویر نامطلوب از اسلام‌گرایان خواهد شد، نشود. به این منظور باید:

- از اختلافات فرقه‌ای و مذهبی که آسیب جدی به امنیت می‌زند جلوگیری کرد.
- احزاب اسلام‌گرا به وحدت برسند و منافع ملی را بر منافع بخشی خود ترجیح دهند و وحدت فرمان در برنامه‌هایشان حاکم شود.
- به دولت کمک شود تا با تروریست‌ها و گروه‌های تکفیری به شدت و با قدرت برخورد کند و مردم نسبت به خطر از بین رفتن وحدت ملی و ثبات سیاسی آگاه شوند.
- جمهوری اسلامی به هیچ وجه حضور مستقیم پیدا نکند و صرفاً همکاری‌های فرهنگی در اولویت باشد.

۳. سناریوی حد وسط، سناریوی پیشروی دشوار

این سناریو به عنوان مصاف دشوار و نفس گیر کنشگران کلیدی محسوب می‌گردد که به لحاظ واقعیت‌های موجود میدانی و محیطی، سناریوی در حال اجرای جریان بیداری اسلامی است. از این رو لازم است فرآیند اجرای راهبردها در خصوص کنشگری جمهوری اسلامی و نیروهای هم‌سو این سناریو را به عنوان نقطه شروع و پله اول در نظر گرفته و توصیه‌های راهبردی و راهکارهای خود را مبتنی بر این سناریو تعریف و عملیاتی کنند.

۱-۳. شاخص‌های راهنما

- مردم به اسلام گرایش ندارند و نسبت به آن بی‌انگیزه‌اند.
- غربی‌ها تقویت گروه‌های سلفی را موثرترین حربه برای مقابله با اسلام‌گرایی اصیل می‌دانند.
- لیبرال دموکراسی و این‌که اسلام و دموکراسی نمی‌تواند با یکدیگر جمع شوند تبلیغ می‌شود.
- نیروهای امنیتی و نظامی نقش پررنگ‌تری نسبت به قبل در امور کشور برعهده می‌گیرند.
- همکاری‌های فرهنگی از سوی ایران شدت بیشتری گرفته است و البته ایران‌هراسی و اسلام‌هراسی، بیش‌ازپیش از سوی لابی صهیونیستی-آمریکایی تبلیغ می‌شود.
- کشورهایی هم‌چون روسیه و چین نقش فعال‌تری در عرصه سیاسی و اقتصادی برعهده می‌گیرند.

۲-۳. توصیف روایت سناریو

مدتی است که بخشی از سلفی‌های جهادی از سوی غربی‌ها در بخش‌هایی از مرزهای لیبی و تونس مستقر شده و حمایت‌های مالی و تجهیزاتی دریافت کرده‌اند و به این ترتیب خطر افزایش عملیات‌های تروریستی رو به تزاید است. تروریسم از سوی غربی‌ها به عنوان عاملی برای فشار بر روی اسلام‌گرایان در داخل کشور و اسلام‌هراسی برای اروپاییان به قوت خود باقی خواهد ماند و کنترل آن در دست غربی‌ها است. اسلام‌گرایی با توجه به تلاش‌های غربی‌ها و سکولارها برای دین‌زدایی از ذهن مردم، کم رنگ شده اما از بین نرفته است. مردم انتظار بیشتری از دولتمردان و نمایندگان پارلمان برای رفع مشکلاتشان دارند. ناامیدی زیادی در کشور وجود دارد که سرمنشاء بیشتر آن به مسائل اقتصادی بر می‌گردد. بی‌توجهی به مسائل اقتصادی مردم و سایر درخواست‌هایی که از عوامل شکل‌گیری قیام مردمی و تحولات بیداری اسلامی در تونس بود، تنش‌ها را افزایش داده است. غربی‌ها و به‌ویژه آمریکایی‌ها همواره در تلاش بوده‌اند تا قیام مردم تونس را صرفاً مشکلات اقتصادی و فقر و بیکاری در جهان اسلام عنوان کنند. احزاب سکولار، ملی‌گراها و لیبرال‌ها با تمایل به سمت غرب در پی ایجاد جامعه‌ای با آزادی‌هایی شبیه به جوامع غربی می‌باشند و احزاب اسلام‌گرا، متفاوت از آن‌ها به دنبال حاکم کردن ارزش‌های اسلامی و

پیاده‌سازی دستورات شریعت هستند.

جمهوری اسلامی به واسطه عزت حاصله از قدرت نرم برگرفته از استقلال سیاسی و امنیت ملی در فضای پر آشوب منطقه و پیشرفت‌ها در زمینه‌های مختلف علمی و به ویژه توان هسته‌ای (منجر به مذاکرات هسته‌ای با شش قدرت بزرگ) (دهشیری، ۹۶/۰۷/۰۱) و برقراری همکاری‌های اقتصادی از طریق غیرمستقیم به دولت تونس به واسطه چین، روسیه و ترکیه، صادرات تجهیزات کشاورزی و خودروهای ارزان قیمت و فرآورده‌های نفتی و همچنین بهره‌گیری از ظرفیت‌های مشترک مذهبی، تاریخی و زبانی (زبان فارسی) (رمضانی‌گل‌افزایی، ۹۴/۰۹/۰۴) و برگزاری جشنواره‌های فرهنگی - هنری (نظیر سینما، موسیقی و تئاتر) (بروجردی، ۹۵/۰۵/۲۴) و استفاده از دیپلماسی قرآنی با برپایی مسابقات قرآن (عصمتی، ۱۳۹۵/۰۷/۲۰) در صدد معرفی واقعی ایران اسلامی و جلب همکاری و استحکام رابطه با ملت و دولت تونس است.

لابی صهیونیستی عربستان با هدف کاهش و سپس قطع هرگونه ارتباط بین ایران و تونس، اقدام به افزایش کمک‌های اقتصادی خود می‌کند. با توجه به حمایت‌های زیاد آمریکایی - فرانسوی از سکولارها، و پول‌های فراوان عربستان برای سلفی‌ها، فعالیت اسلام‌گرایان متعادل همچون النهضه و مالکی‌ها و شیعیان با سختی همراه است اما ایران از طریق وزارت امور خارجه و به ویژه رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی در قالب فعالیت‌های فرهنگی، ضمن برقراری روابط دیپلماتیک، حمایت‌های اقتصادی خود از این گروه‌ها برای حضور در صحنه سیاسی تونس و مراکز قدرت و تصمیم‌گیری ادامه می‌دهد.

بازیگران متعددی در صحنه سیاسی در داخل و خارج از تونس فعالیت می‌کنند و ثبات سیاسی مشخصی نیز وجود ندارد در چنین اوضاعی حزب النهضه با رویکرد متعادل خود به اسلام، علی - رغم گرایش کم مردم به اسلام تلاش می‌کند با نشان دادن اسلام صحیح و جذابیت‌های ذاتی آن به ویژه به جوانان، از آنها به عنوان موتور محرکه برای نقش‌آفرینی در زمینه‌های سیاسی، فرهنگی و اقتصادی استفاد کند.

۳-۳. توصیه‌های راهبردی

برای دستیابی به دورنمای مطلوب در این سناریو لازم است این توصیه‌ها مورد توجه جدی قرار گیرد:

- مرزهای کشور به ویژه مرز با لیبی به طور کامل مراقبت شود.
- گروه‌های اسلام‌گرا با سایر گروه‌ها و احزاب، همفکری و برای رفع مشکلات کشور همکاری

کنند و مشارکت در امور کشور و جذب همه صاحب‌نظران، دانشگاهیان، دانشجویان، جوانان و زنان مورد توجه قرار گیرد.

- بخش اقتصاد با برقراری رابطه تجاری با کشورهای مختلف غربی و شرقی قوی شود و برای صنعت توریسم، به‌عنوان یک صنعت درآمدزا برنامه‌ریزی مناسب صورت گیرد.

- احزاب اسلامی با حضور در مجامع علمی- فرهنگی بین‌المللی به بازسازی چهره خود و معرفی صحیح تفکرات‌شان پردازند.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

نتیجه‌گیری

براساس مطالعه اسنادی انجام شده و دیدگاه‌های مصاحبه‌شوندگان این نتیجه حاصل شد که تحولات تونس به‌عنوان یکی از مسائل راهبردی جهان اسلام، حائز فرصت‌ها و چالش‌های عمیق و فراگیری در حوزه احیای جایگاه تمدن اسلامی و توسعه و خوداتکایی کشورهای اسلامی است که می‌تواند کلیه اندیشمندان و سیاستگذاران مسلمان، استمرار حیات و شکوفایی آن را در دستور کار خویش قرار دهند. در شرایط کنونی، تونس در عرصه داخلی گرفتار رقابت و اختلافات گروه‌های سیاسی، بی‌ثباتی، ناامنی، رشد جریان‌های سلفی، دودستگی در درون جامعه و بدبینی نسبی به توانمندی و نیت جریان‌های اسلام‌گرا شده است. در عرصه سیاست خارجی نیز شاهد کمترین تغییر در سیاست خارجی رژیم گذشته، نادیده گرفتن اصول و خواست اسلامی مردم، تلاش برای جلب نظر قدرت‌های متحجر منطقه‌ای از جمله عربستان سعودی و قدرت‌های بزرگ جهانی و همچنین انفعال در برابر جنایت‌های رژیم اشغالگر صهیونیستی است. تونس صحنه رقابت کنشگران مختلفی شامل گروه‌های داخلی و حامیان بین‌المللی آن‌ها بر سر قدرت در داخل و خارج این کشور است. این بازیگران عبارت‌اند از گروه‌های اسلام‌گرا مثل النهضه، گروه‌های سلفی مثل الاصلاح، گروه‌های سکولار مثل ندای تونس، گروه‌های لیبرال مثل آفاق تونس، گروه‌های ملی‌گرا مثل جریان دموکرات و سایر گروه‌ها و احزاب مثل شیعیان و مجانب اهل بیت، جنبش لائیک و چپی‌ها هستند.

از این وضعیت، سه سناریو برای دورنمای ده سال آینده تونس بیرون می‌آید. بعضی پیامدهای منطقه‌ای و بین‌المللی در این سناریوها گنجانده شده‌اند. این سناریوها، از نظر احتمال وقوع، در اثر تغییرات ممکن است متحول شوند. البته این سناریوها به لحاظ شرایط وقوع دارای اشتراکاتی

هستند. وجه تمایزهای موجود سبب شکل‌دهی آینده‌های متفاوت گردیده که در روایت سناریوها بیان شده است. همچنین بر اساس نظرات مصاحبه‌شوندگان، در مجموع می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که انقلاب اسلامی ایران، بارزترین پدیده‌سیاسی هم در شکل‌گیری تحولات مردمی تونس بوده است و هم برای برنامه‌ریزی جهت مدیریت آینده تحولات بیداری اسلامی در این کشور می‌تواند نقش‌آفرین باشد. هر چند به جز تاثیرپذیری از انقلاب اسلامی عوامل دیگری همچون استبداد داخلی، از بین رفتن کرامت‌انسانی و بی‌عدالتی توسط هیئت حاکمه نیز موثر بوده است اما ردپای انقلاب اسلامی را می‌توان به‌عنوان یک پدیده و پیشران منحصربه‌فرد در این خیزش مردمی مشاهده کرد. اندیشه‌های دینی و سیاسی والای حضرت امام خمینی (رحمه‌الله‌علیه) به‌عنوان یک پدیده تمام‌نشده، کسب موفقیت‌ها و دستاوردهای علمی و به‌ویژه پیشرفت در صنعت هسته‌ای توسط جمهوری اسلامی و استقلال کامل سیاسی و تبعیت نکردن از هیچ قدرت خارجی از سوی ایران در سطح جهانی، توانسته است هم بر گروه‌های اسلام‌گرا و هم سایر گروه‌ها و احزاب تاثیر بگذارد تا با جسارت بیشتری در بیان خواسته‌های خود در پی آزادی خواهی و احیای فرهنگی و تمدن اسلامی خود باشند.

پیشنهادها

در بررسی پدیده بیداری اسلامی در جهان اسلام، هم در بخش مبانی نظری پژوهش و هم در بخش تحلیل نتایج و تدوین سناریو که برای نخستین بار ارائه شد، این موضوع به خوبی روشن است که بیداری اسلامی می‌تواند بستر و رکنی مهم در راستای شکل‌گیری و معماری تمدن نوین اسلامی باشد. از این رو، دشمنان بیداری اسلامی، برخلاف آنکه سعی دارند خود را مسلط بر شرایط موجود نشان دهند به شدت در موضع ضعف و سردرگمی هستند و این نشانگر آن است که از فهم واقعیات عجز دارند. با عنایت به نتایج این پژوهش و با توجه به سناریوها و توصیه‌های راهبردی ارائه شده، موارد زیر پیشنهاد می‌شود:

۱. همگرایی جهان اسلام در خصوص بیداری اسلامی بسیار ضروری و لازم است جمهوری اسلامی با توجه به محوریت حاصله به سبب توان و قدرت نرم برگرفته از استقلال سیاسی و پیشرفت‌های علمی و فرهنگی خود در محور مقاومت اسلامی در جهان اسلام و در منطقه، بیش‌ازپیش در این عرصه ورود جدی داشته باشد. بنابراین بسیج امکانات کشورهای اسلامی به منظور زمینه‌سازی برای همکاری و هم‌افزایی بیش از پیش بین کشورهای اسلامی و برگزاری هم‌اندیشی‌های مستمر علمی، آموزشی و فرهنگی می‌تواند در تحقق این هدف نقش موثر ایفا کند.

۲. جمهوری اسلامی باید با سرمایه‌گذاری در کشورهای اسلامی به‌ویژه در زمینه زیرساخت‌های اقتصادی متناسب با شرایط کشورها، زمینه نیاز متقابل را فراهم کند. این کار ضمن کمک به کشورهای مذکور، در ایجاد اتحاد و انسجام بین کشورهای اسلامی کمک خواهد کرد.
۳. جمهوری اسلامی، انتظاراتی را در جهان اسلام از حیث باورمندی و اتکای به توان داخلی به وجود آورده است و بسیاری از کشورها، به‌عنوان الگو به آن می‌نگرند، از این رو، ضروری است در عرصه‌های اقتصادی و فرهنگی نیز همانند عرصه‌های سیاسی، امنیتی و دفاعی بدرخشد تا همچنان قوت قلب محرومان جهان باشد.
۴. نقش جمهوری اسلامی در عرصه بیداری اسلامی لازم است نقش ایجابی و هدایتی باشد و با دقت کافی از دام‌هایی که لابی صهیونیستی - آمریکایی برای محدودسازی نقش آفرینی‌اش در صحنه جهانی پهن می‌کنند، دوری کند.
۵. گروه‌های اسلامی با گرایش‌های افراطی، هیچ‌گاه نمی‌توانند شرکا و واسطه خوبی برای حضور و تاثیر گذاری ایران در کشور تونس و دیگر کشورهای اسلامی محسوب شوند.
۶. انجام چنین پژوهش‌هایی ضروری است هم در کشور تونس از ابعاد دیگر تکرار و هم در تمامی کشورهای اسلامی، با نگاه آسیب‌شناسانه و رویکرد آینده‌پژوهانه انجام شود.

منابع و مآخذ

الف) منابع فارسی

- قرآن کریم، ترجمه: محمد مهدی فولادوند.
- حضرت امام خامنه‌ای (مدظله). مجموعه بیانات، قابل دسترسی در: www.khamenei.ir.
- اکبری نوری، رضا (۱۳۹۲). جنبش‌های اسلامی و سلفی‌گری؛ از باور تا عمل، دایره‌المعارف جنبش‌های اسلامی، جلد دوم، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- پدرام، عبدالرحیم؛ احمدیان، مهدی (۱۳۹۴). آموزه‌ها و آزموده‌های آینده‌پژوهی، تهران: موسسه افق آینده-پژوهی راهبردی.
- حیدری، محمدشرف (۱۳۸۸). «سلفی‌گری نوین»، انتشارات طلوع، شماره ۲۷.
- عیوضی، محمد رحیم (۱۳۹۴). تأثیرات فرهنگی انقلاب اسلامی بر رشد بیداری اسلامی، چاپ اول، تهران: انتشارات پژوهشگاه هنر، فرهنگ و ارتباطات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- غنوشی، راشد (۱۳۷۰). حرکت امام خمینی و تجدید حیات اسلامی، ترجمه سید هادی خسروشاهی، تهران: انتشارات موسسه اطلاعات.
- فقیهی، علی اصغر (۱۳۵۲). وهابیان، تهران: انتشارات صبا.
- هینیک، مونیکه؛ هاتر، اینگه؛ بیلی، اجی (۱۳۹۴). روش‌های تحقیق کیفی، ترجمه علیرضا صادقی و مهدی ابراهیمی، تهران: مرکز پژوهش و سنجش افکار صدا و سیما.
- ناظمی، امیر؛ قدری، روح‌الله (۱۳۸۵). آینده‌نگاری از مفهوم تا اجرا، تهران: مرکز صنایع نوین.
- ی. سو، آلون (۱۳۷۸). تغییر اجتماعی و توسعه: روری بر نظریات نوسازی، وابستگی و نظام جهانی، ترجمه محمود حبیبی مظاهری، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

ب) منابع انگلیسی

- Braun, V. & Clarke, V. (۲۰۰۶). "Using thematic analysis in psychology", *Qualitative Research in Psychology*.
- Shelly Culbertson: RAND's Shelly Culbertson Publishes Book on Middle East After the Arab Spring. April ۱۹, ۲۰۱۶, <https://www.rand.org/blog/۲۰۱۶/۰۴/rands-shelly-culbertson-publishes-book-on-middle-east.htm>.

ج) مصاحبه‌ها

- مصاحبه با صادق رضانی گل‌افزایی، مورخ ۱۳۹۴/۰۹/۰۴
- مصاحبه با حسین امیرعبداللہیان، مورخ ۱۳۹۶/۰۵/۲۲
- مصاحبه با مصطفی بروجردی، مورخ ۱۳۹۵/۰۵/۲۴
- مصاحبه با سیدحسن عصمتی، مورخ ۱۳۹۵/۰۷/۲۰